

החברה הישראלית בין היבדלות לסולידריות מדינת ישראל ויהודי התפוצות

יחיאל וסרמן

א

נביאי ישראל ראו בחזונם את העם היהודי שב למולדתו מארצות כנפות תבל, אולם המציאות, שישים ושש שנה לאחר הקמת המדינה, שונה. שינויים דמוגרפים, חברתיים ודתיים התרחשו במצבו של העם היהודי במאה השנים האחרונות, והביאו להתגבשות תפיסות אידאולוגיות, תרבותיות ודתיות במדינת ישראל וגם בתפוצות. כמה מן השינויים מושפעים מתהליכים גלובליים, כגון תסמונת הכפר הקטן הגלובלי והדינמי, המאיץ את תהליך הזהות הקולקטיבית וטשטוש הזהות האינדיבידואלית. כמה מן השינויים הם פנימיים בעם היהודי ומתרחשים כתוצאה מתהליכים חברתיים ותרבותיים במדינות שבהן הם חיים. לדוגמה, חברה רב תרבותית המתייחסת בסובלנות רבה לקבוצות מיעוט או לקהילות אתניות מסוימות. קהילות יהודיות שהתקיימו במשך מאות שנים נעלמו או שמספר חבריהן הצטמצם. לעומת זאת, נוסדו קהילות חדשות, הורחבו קהילות קיימות, וחל שינוי במעמד החברתי, הכלכלי והפוליטי של היהודים. יותר ממחצית העם היהודי עדיין חי מחוץ למדינה, רובו המכריע בצפון אמריקה, ואינו מתכוון להעתיק את מקום מגוריו. הם בנו קהילות מבוססות, בתי כנסת ובתי ספר, שירותים קהילתיים ודתיים. מאות קהילות יהודיות חיות במקומות אלו ורואות שם את מרכז חייהן. הרוב המכריע של יהודי התפוצות כיום אינו רואה את עצמו כמי שחי בגלות. הם חיים מרצונם החופשי בכל אתר, ואינם מרגישים מצב כפוי או נחות, היות שכיום העלייה לישראל אפשרית מכל מקום ובכל עת, דבר שלא היה בעבר. יתר על כן, בכל מקום ניתן לשמור על הזהות היהודית ולקיים אורח חיים יהודי מלא גם בפרהסיה. כמו כן הם אינם סבורים כי מדינת ישראל היא המרכז הרוחני של העם היהודי.

הבוחן את יהדות התפוצות ויחסה למדינת ישראל מגלה, כי חלה נסיגה במעמדה של מדינת ישראל ובמרכזיותה בחיי העם היהודי בתפוצות. הדבר נובע

מסיבות שונות, חלקן אובייקטיביות חלקן סובייקטיביות, מתפתחת התופעה של "ניו יורק וירושלים". דור ניצולי השואה אשר הגיע לצפון אמריקה ראה בהקמת המדינה לאחר אלפיים שנות גלות אירוע היסטורי מכונן ומרגש, וכך גם חש כלפיה באופן מעשי. ניצולי השואה עייפים ותשושי כוח, ששרדו לא הגיעו לצפון אמריקה, מתוך שיקול דעת ומחשבה מעמיקה, אלא מסיבה אקראית. לרוב, בשל העובדה שהיו להם שם קרובי משפחה אשר הגיעו לארצות הברית במהלך המאה העשרים, והם ביקשו בעבורם אשרת כניסה. אחרים הגיעו לשם, כיוון ששערי ארץ ישראל היו נעולים אז בשל מדיניות המנדט הבריטי.

כך או כך, עם הגיעם לארצות הברית לאחר השואה האיומה רובם לא חשבו אז על ארצות הברית כמקום מגורים קבוע, אלא רק כמקום ארעי. עובדה היא שהם לא בנו מיד מוסדות קהילה חדשים או בתי ספר יהודיים, כיוון שסברו ששהותם במקום לאחר השואה היא ארעית. יחסם למדינה היה בעיקר אמוציונאלי, והדבר בא לידי ביטוי לא רק בתרומות הכספיות הנדיבות ובהפגנת סולידריות, אלא בעיקר בהתייחסות למדינת ישראל כמרכז הווייתו וקיומו של העם היהודי השב מהגלות. במרוצת השנים חל שינוי בהתייחסות זו שהתבטא בתחומים שונים: בשנות השישים הם החלו לבנות בתי ספר יהודיים, דבר המצביע על הרצון להשתקע, הושם דגש חזק יותר על לימוד השפה האנגלית ופחות על לימודי העברית, הוקמו בתי כנסת חדשים ומרכזים קהילתיים, והחלה השתלבות הדרגתית בחברה האמריקאית.

כיום, מדינת ישראל היא עובדה קיימת לגבי הדור השלישי של ניצולי השואה, כאשר חלק מהעם היהודי יושב בה, והחלק האחר מתגורר במקומות אחרים בעולם.

ב

מבחינה דמוגרפית¹ הריכוז הגדול ביותר של יהודים נמצא כיום בצפון אמריקה (ארה"ב וקנדה) – כ-6,5 מיליונים, במדינת ישראל – כ-5,5 מיליונים, באירופה – כ-1.25 מיליון, ב-Cammom Weath אוסטרליה ובדרום אפריקה – כ-200 אלף ובאסיה – כ-100 אלף. יוצא אפוא כי בארה"ב ובישראל מתרכזים למעלה מ-80% של יהודי העולם. במאמר זה נתייחס בעיקר לצפון אמריקה שבה

1 סקר פרופ' דה לה פרגולה, 2009. הנתונים מובאים בתוך "עתידים חילופיים לעם היהודי מגמות ומדיניות", המכון לתכנון מדיניות העם היהודי, ירושלים 2012.

רוב מניינה של יהדות התפוצות, אולם נתייחס גם לאירופה בנקודות אחדות. סיפורם של יהודי ארצות הבית הוא יוצא דופן ומדהים בכל קנה מידה. רבים הם צאצאים של מהגרים ממזרח אירופה ורוסיה, אשר נמלטו מהרדיפות, מהדלות ומהעוני בארצות מוצאם, או ניצולי שואה שהגיעו מאירופה חסרי כול. נכדיהם וניניהם הגיעו להישגים אדירים בכל תחומי החיים. שילובם במערכת הפוליטית היא תופעה יוצא דופן לעומת כל מיעוט אחר בארה"ב.² נוכחותם בכלכלה מרשימה ביותר, וייצוגם במערכת האקדמיה מכובדת. שליש מכותבי התסריטים בהוליווד הם יהודים, ורבים הגיעו לעמדות בכירות בממשל ובמוסדות ציבור, ונמצאים ברשימת ארבע מאות העשירים בארה"ב. כשליש מהם יהודים,³ הנהנה משגשוג ומשפע, והחלק האחר ברובו חי חיי נוחות ורווחה (אם כי יש גם כאלה החיים חיי עוני).

תופעת האנטישמיות הקלאסית בארצות הברית נמוכה מאוד ונמצאת בירידה. בשנת 2012 היא ירדה ב-14% לעומת מלחמת העולם השנייה, אין כמעט ביטויים אנטישמיים בזירה הציבורית האמריקאית, וזיכרון השואה הוא חלק בלתי נפרד מזהות האמריקאית במאבק נגד גזענות.⁴ לעומת ארצות הברית שבה ליהודים יש ביטחון פיזי, אישי וקהילתי, באירופה יש תופעות ואירועים אנטישמיים בהשפעת המהגרים המוסלמים, ובעיקר בצרפת, שבה יש קהילה יהודית גדולה המונה כשש מאות אלף יהודים.

הבוחר את יהדות צפון אמריקה כיום מגלה כי כמחצית ממנה אינה משתייכת רשמית לזרם דתי כלשהו או לארגון יהודי או לתנועה יהודית ואינה נוטלת חלק פעיל בהם. יוצא אפוא כי אין להם קשר לחיים יהודיים. הם יהודים רק בהגדרה הביולוגית שלהם, ותו לא. המחצית השנייה של יהודי ארצות הברית משתייכים לאחד הזרמים הדתיים לארגון יהודי לתנועה יהודית, כאשר הזרם המוביל הוא הרפורמי, אחריו הקונסרבטיבי, ואילו הזרם האורתודוקסי הוא השלישי ברשימה מבחינה כמותית.

קיים תהליך של התרחקות מהעולם היהודי, מהמסורת ומהמורשת של העם היהודי, ויש ניתוק והתבוללות המביאים לשיעור גבוה של נישואי תערובת. זו

2 ארנון גוטפלד, "מדוע הצביעו היהודים בעד אובמה"? כיוונים חדשים, כתב עת לענייני ציונות ויהדות, 20 (תשס"ט), ירושלים, עמ' 28.

3 להרחבה, עיינו שמואל רוזנר, שטעטל, בייגל, בייסבול: על מצבם הנורא והנפלא של יהודי אמריקה, ירושלים 2011.

4 דו"ח הליגה נגד השמצה (ADL), יוני 2013.

חברה מנוכרת ומעומעמת בזהותה היהודית (אמנם קיימת גם תופעה של חזרה למקורות היהודיים וחזרה בתשובה, תופעה שאין למעט בערכה ובגודלה, אך ברור כי היא שולית ביחס לתופעת ההתבוללות שקיבלה תאוצה). האינטרנט והרשתות החברתיות השונות מיסדו וייצבו את תופעת הכפר הקטן הדינמי והגלובלי שבו אנו חיים והגבירו את הדינמיות שבו. בעידן זה מתהווה זהות קולקטיבית ושפה אחת המאחדת את כלל האנשים בעולם. כאשר קיימת רב-תרבותיות ענפה, מטבע הדברים הזהות האינדיבידואלית והזהות היהודית מיטשטשת, מאבדת את מקומה ולרוב גם נעלמת כליל. אחוז נישואי התערובת גבוה גם בדרום אמריקה ובאירופה ומשתנה ממקום למקום. בארצות צפון אירופה ובסקנדינביה שיעור נישואי התערובת עומד על קרוב לתשעים אחוז, בעוד שבאנגליה הוא נע בסביבות ארבעים אחוז. בממוצע, השיעור הוא חמישים אחוז נישואי תערובת בקרב יהודי התפוצות.

כיום יש יהודים רבים שיש להם מחויבות עמוקה למדינת ישראל, אך יחד עם זאת חלה נסיגה גם במרכזיותה של מדינת ישראל, במעמדה ואולי גם במחויבות כלפיה. ישראל כבר אינה נחשבת למרכז הבלתי מעורער של העם היהודי, ולכן היהודים אינם מוכנים לגלות נאמנות בלעדית לישראל. עם זאת, הם מפנים משאבים רבים להבטחת המשך הקיום של קהילותיהם, למימון הצרכים המקומיים וגם למטרות שאינן יהודיות במקומות מגוריהם. חלק ניכר מיהודי ארצות הברית לא ביקר מעולם בישראל, ואין הוא מעמיד אותה בראש סולם העדיפויות. דומה כי מתפתחת התופעה של "רומא וירושלים". מנהיגים צעירים שמעולם לא ידעו מציאות שבה מדינת ישראל אינה קיימת, נשארים אמנם מחויבים לישראל, אך במידה פחותה בהרבה. דומה, כי בתקופה האחרונה הולכת ונעלמת האהדה של יהודי ארצות הברית למדינת ישראל. הדור הצעיר, נכדיהם של ניצולי השואה, מגלים כלפיה אדישות וחוסר עניין ופעמים אף עוינות, בעיקר בשל החזקת יהודה ושומרון ושליטה על עם אחר, ובשל המונופול הרבני האורתודוקסי והחוקים הדתיים במדינת ישראל. הדור הצעיר ליברלי, ובעיקר חילוני, המחויב עמוקות גם לזכויות האדם של כל העמים, כולל הפלסטינים. הם רואים את הייעוד של העם היהודי ב"תיקון עולם"⁵, ותרומות יהודיות רבות זורמות גם לכיוון זה.

הפיחות במעמדה של מדינת ישראל בא לידי ביטוי בתחומים אחדים ובעיקר

5 להרחבה, ראו מבט אל הארץ האחרת, 59 (2010) אריה רובין, ליברליזם אינו הדת שלנו, ארץ אחרת, 59 (ינואר 2010).

במערכת החינוך. זו אינה מקדישה זמן רב להוראת ישראל וללימוד הנושאים הקשורים במדינת ישראל. אמנם האירועים הקשורים בה, כגון יום העצמאות ויום ירושלים מצוינים בבתי הספר ברוב עם, אך הלימוד סביב הנושא מועט ביותר. גם השפה העברית איבדה את הבכורה. כשפה, היא נלמדת במקומות בודדים בלבד, והשפה המדוברת היא שפת המקום. אף לימודי הקודש נלמדים בשפת האם ורק בתי ספר ספורים מלמדים עברית בשפה העברית.

הנתונים על החינוך היהודי בארה"ב מצביעים על כך שאחוז נמוך של ילדים יהודיים מקבלים חינוך יהודי יומי, והאחרים אינם מקבלים חינוך יהודי כלשהו. סקר בן חמש שנים שנערך על ידי "אבי-חי"⁶ מלמד כי בשנת 2009 התחנכו ב-802 בתי ספר יהודיים יומיים ברחבי ארצות הברית בכיתות גן-י"ב 228,174 תלמידים, מהם 180,000 ילדים בבתי ספר אורתודוקסיים למיניהם: אולטרא-אורתודוקסי, מודרן אורתודוקסי, ישיבות, חב"ד וחסידיים, 20,838 בבתי ספר קהילתיים, 4,569 בבתי ספר רפורמים, 13,223 ברשת בתי הספר סלומון שכטר של התנועה הקונסרבטיבית. הסקר מצביע באופן כללי על גידול במספר התלמידים בבתי הספר היומיים בחינוך היהודי בשיעור 11% לעומת 2004 ו-25% לעומת 1998. אך החלוקה הפנימית מלמדת, כי בעוד שבחינוך האורתודוקסי הגידול הוא בסביבות 45% הרי שבחינוך הלא אורתודוקסי קיימת ירידה בשיעור של 2.5%. בחינוך האורתודוקסי הריבוי הטבעי הוא גבוה, ולכן מספר התלמידים גדל.

להשלמת התמונה נציג את הנתונים בדבר בתי ספר משלימים⁷ (בתי ספר של יום ראשון). בשנת 2009 היו בארה"ב 1720 בתי ספר משלימים ובהם למדו 212,566 תלמידים לפי הפירוט הבא: רפורמים 676 בתי ספר – 121,380 תלמידים; קונסרבטיבים 511 בתי ספר – 55,915 תלמידים; חב"ד 222 בתי ספר – 8,468 תלמידים; אורתודוקסים 54 בתי ספר – 2,481 תלמידים; קהילתיים 52 בתי

6 סקר אבי חי, בתי ספר יומיים בארה"ב, ירושלים, אוקטובר 2009, (Census of Jewish day schools in the united states 2008–2009, Marvin Schick, Avi-Chai foundation [October 2009], p. 3).

7 סקר אבי חי, בתי ספר משלימים בארה"ב, ירושלים, אוקטובר 2008, (Census of Jewish supplementary schools in the United states 2006–2007, Jack Wertheimer, Avi-chai foundation [August 2008], p. 11).

ספר – 7,750 תלמידים; אחרים 205 בתי ספר – 16,500 תלמידים. מבלי להיכנס לניתוח פרטי הסקר לפי זרמים הרי שתמונה זו מעלה הרהורים קשים באשר למספר הילדים היהודיים בני 4–18 המתחנכים במסגרת חינוכית יהודית כלשהי או מקבלים חינוך יהודי בסיסי. בסך הכול מדובר ב-440,000 ילדים (אכן קיימת גם מסגרות של תנועות נוער, מחנות קיץ ומרכזים קהילתיים, אך המספר הכללי אינו גבוה בהרבה), וניכר בעליל כי קיימת קורלציה ברורה בין התחנכות במסגרת יהודית כלשהי ובין התבוללות ונישואי תערובת בעתיד. תמונה דומה פחות או יותר מסתמנת גם באירופה שקיימים בה שני ריכוזים יהודיים עיקריים: באנגליה מתגוררים 300,000 יהודים, ובצרפת – 600,000 יהודים (ריכוז שלישי הוא בגרמניה שבה יש קרוב ל-200,000 יהודים, רובם מהגרים מברית המועצות לשעבר [וזהו סיפור בפני עצמו]). גם בריכוזים אלו אחוז התלמידים במערכת החינוך היהודית אינו גבוה. בארצות האחרות: הולנד, איטליה, בלגיה, שוויץ, אוסטריה וספרד, אחוז החינוך היהודי משתנה בהתאם לאופי המקום, אך ניתן לומר שאחוז הילדים היהודיים השייכים למסגרת חינוכית יהודית כלשהי אינו גבוה.

ג

התמונה העולה מהנתונים לעיל מתארת את מצבם של יהודי ארצות הברית. מחד גיסא, השתלבות מלאה בכל תחומי החיים, פריחה תרבותית ושגשוג כלכלי, ומאידך גיסא, טמיעה בחברה האמריקאית, זהות קולקטיבית, איבוד הזהות היהודית ודעיכה אטית, ולעתים אף מהירה יותר. תמונה זו אינה מעודדת כלל, ובפרשת הדרכים שבה אנו נמצאים היום מונח לפתחנו אתגר כפול. ראשית, לחזק את הזהות היהודית של יהודי ארצות הברית בכלל, ושל בני הנוער והצעירים בפרט, ולטפח את הקשר למורשת העם היהודי; שנית, לחזק את מרכזיותה של מדינת ישראל בחיי העם בתפוצות, לטפח את הקשר למדינת ישראל ולכוון להגשמה. עלינו לבחון קווי אסטרטגיה ולבצע דרכים אופרטיביות המותאמות לצורכי הזמן והמקום. לצורך זה יש לפעול בשלושה תחומים אלה: התחום החוויתי-רגשי, באמצעות אירועים ופעילויות חווייתיות, התחום הקוגניטיבי, בהעמקת הידע בכל הקשור למדינת ישראל; היסטוריה, גאוגרפיה, כלכלה, תרבות ועוד; והתחום הערכי, בהחדרת המודעות לכל אחד מהעם היהודי המהווה חוליה בשרשרת הדורות. נוסף לכך יש להדגיש את משמעות הבית הלאומי ואת העובדה כי מדינת ישראל היא המרכז הנצחי של העם היהודי. פעילות זו צריכה להתבצע בבתי הספר היומיים, בבתי הספר

המשלימים, בתנועות הנוער, במחנות הקיץ, במרכזים הקהילתיים ובקמפוסים באוניברסיטאות השונות. קהל היעד החשוב ביותר הוא הצעירים בקמפוסים ותלמידי בתי הספר. בפעילות זאת יש להיעזר בשליחים היוצאים לשמש כמנהלים, כמחנכים וכמורים בבתי הספר היהודיים. שליחי תנועת נוער ושליחים לקמפוסים הללו מביאים את דברה של מדינת ישראל, ולרוב גם מהווים דמות להזדהות לגבי הנוער היהודי בתפוצות.

אפשר לציין גם את התכניות השונות של הבאת צעירים ארצה, "תגלית", לתקופה קצרה של הכרת הארץ; "מסע", תכנית לתקופה ארוכה יותר של שהות ולימודים במדינת ישראל; תכנית "החוויה הישראלית" הפועלת מספר שנים. תכניות אלו הוכיחו את עצמן. הממד החווייתי הוא חשוב ומשמעותי ובעקבות כך שינו צעירים רבים את יחסם למדינת ישראל. חלק מהם הגיע לכאן ללימודים גבוהים, והדבר מהווה נדבך חשוב בעידוד העלייה לישראל.

העם היושב בציון חייב לגלות אחריות כלפי כל יהודי בכל אתר ואתר, הן בארצות הרווחה הן בארצות המצוקה, שכן אמונים עלינו דברי חז"ל, "כל ישראל ערבים זה בזה". הערבות ההדדית והאחריות כלפי כל יהודי באשר הוא הם מהיסודות החשובים ביותר במחשבה היהודית. במרוצת הדורות הפכה ערבות זו לאחד מנכסי צאן ברזל החשובים ביותר של העם היהודי ועליו נבנו מהלכים רבים.

